

תגובה למאמרו של הרב ישראל רוזן "בין שופטים לשמואל"

פורסם במגדים ב

במאמרו "בין שופטים לשמואל" (מגדים ב) חלק הרב רוזן מכול וכול על דברים שכתבתי במגדים א על דרכי בהבנת ספר שמואל. להלן תגובתי לנקודות שהעלה הרב במאמרו.

א. המלחמות בספר שופטים לעומת אלו שבספר שמואל

טוען הרב רוזן (שם, עמ' 81): "לעניין כל פרקי ספר שופטים מצווחים שעבוד ושלטון עם זר בשרשרת מתמשכת, ואילו בספר שמואל מופיעים הפלישתים כמטרד, אך לא יותר מזה".
לא הבנתי מדוע 'שרשרת מתמשכת'. תקופות השקט והעצמאות בספר שופטים ארוכות מתקופות השעבוד. שנות השעבוד הן בין שבע לעשרים שנה (פרט לתקופה הפלישתית שעליה דנו במאמר, וצירפנו אותה מבחינת העניין לשעבוד הפלישתי בספר שמואל), ותקופות השקט שביניהן – בין ארבעים לשמונים שנה, וכן מצטרפות כל תקופות השופטים הקטנים, שהיו בשנות שקט, לחשבון גדול. עוד נצוין, ששנות השעבוד אינן מצטרפות זו לזו, כיוון שהיו במקומות שונים. ולמשל, בני עמון לחצו שמונה עשרה שנה רק את שבטי עבר הירדן המזרחי (י', ח), וסיסרא שר צבא יבין שעבד את שבטי הצפון. ומכאן, לטיב השעבוד. בתקופת השופטים לא ידוע לנו על שעבוד נוסף מלבד מס עובד שהטילו על ישראל, או גזירות כלכליות אחרות. תיאור מפורט יש בנתינת ישראל ביד מדיין (שופטים), תחילת פרק ו'). המדיינים גוזלים את היבול ואת הבהמות ומדלדלים את ישראל. זיקת עם ישראל לעגלון מלך מואב היא שליחת מנחה אליו (פרק ג'). מדובר בעיקר על עמים חיצוניים שפרשו חסותם על ארץ ישראל ותו לא. שעבוד של מס עובד הוא קשה ומעיק, אך אינו כשעבוד הפלישתי, וכפי שיפורט להלן.
השעבוד הפלישתי הוא רצוף, ונמצא בלב ארץ ישראל. אנו מוצאים את הפלישתים ליד ירושלים, בגלבוע וביזרעאל, בגלעד ובבקעת הירדן, באפק, בשילה ובבית שאן. לא בכל שנות השעבוד היו בכל המקומות, אך במרכז של ארץ ישראל היו בכל השנים האלו. השעבוד כולל חורבן של ערים שלמות וגירוש יושביהן. שילה ששימשה כבירת ישראל, ככל שידוע לנו (מן הממצאים בשטחה), נשרפה וניטשה. במלחמת אבן העזר השנייה נאמר: "ותשבה הערים אשר לקחו פלשתים מאת ישראל" וכו' (שמואל א', ז', יד), ומשמע שיהודים גורשו מבתיהם ומעריהם. וכך במלחמת הגלבוע (שם, ל"א, ז).
מחזה נורא זה של שיירות של אלפי פליטים, ואולי רבבות, חסרי בית ואמצעי מחיה, הוא תמונה הלקוחה מספר שמואל ולא מספר שופטים. מאורעות כמו שלושים וארבעה אלף הרוגי מלחמת אבן העזר (שם, פרק ד' – ועיין עוד בשמו"ב, א', יב; תהלים, ע"ח, טב; ועוד), אינם נחלת ספר שופטים. (בספר שופטים שתי המלחמות הקשות עם החללים הרבים הן דווקא מלחמות אחים פנימיות.) אנשים הנמלטים אל עבר הירדן או מתחבאים במערות, ופיקוח הדוק על בתי המלאכה בכל ארץ ישראל (שמו"א, י"ג, יט-כב) הם מחזות מספר שמואל בלבד.
ומאורעות כאלו, ורבים אחרים, מגדיר הרב רוזן במאמרו, כ"מטרד אך לא יותר מזה"!!

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

ב. השראת שכינה בספר שופטים לעומת ספר שמואל

כותב הרב רוזן (עמ' 83): "טוב לי יום בחצרות בית ה' דספר שמואל מאלף ימי שילה דספר שופטים שבהם המשכן מנוכר וזנוח".

המחבר שואל, היכן הוא המשכן בספר שופטים, מדוע לא נזכר לא הוא ולא שילה. עוד טען מן הפסוק בחגיגות שילה (שופטים, כ"א, יט), שנזכר בו תיאור מפורט על מקומה של שילה, ומסיק, ששילה הייתה מקום בלתי ידוע, קטן ואלמוני, היא והמשכן שבתוכה (עמ' 82).

לא השתכנעתי מראיותיו לכך. העובדה ששילה אינה מוזכרת (וגם על הנחה זו עוד נדון) אינה בהכרח מסיבה שהייתה זנוחה. ספר שופטים עוסק עד לסוף תקופת שמשון בבעיה מוגדרת, וכפי שנכתב בפרקי הפתיחה לספר – אי הורשת עמי כנען, חטא העבודה הזרה בשל כך, העונש מן הקב"ה והישועה ע"י השופטים. בכונת הספר לא לעסוק במכלול חיי העם, ומשכן שילה אינו מעניינו.

אגב, בפרשת פילגש בגבעה מופיע משכן שילה, כנראה, מספר פעמים, ובמקומות המוכיחים על מרכזיותו בעיני העם. רוב המפרשים (עיין רד"ק, מצודות ואברבנאל) מסבירים את בית אל המופיעה במלחמה (כ', כו; כ"א, ב) כשילה, ובפרק כ"א, פסוק יב, נזכרת שילה במפורש, כמקום המחנה שיצא למלחמה. ומחבר המאמר מתעלם מכך.

גם הפירוש שנתן לשרטוט מפת הדרכים המובילה לשילה, כמוכיחה את אלמוניותה, אינו מוכרח. כל המפרשים שעסקו בפסוק זה (פרט לפרופ' קויפמן, ביאורו לשופטים), ביארו, שמפת הדרכים מתארת את מקום הכרמים ששם היו המחולות ולא את מקום העיר שילה, שהייתה עיר ידועה וגדולה (עיין למשל ברד"ק ובאברבנאל; גם הממצאים הארכיאולוגיים מתקופה זו שוללים אפשרות ששילה הייתה מקום אלמוני ובלתי ידוע).

עוד טען הרב רוזן כנגדינו (עמ' 83), ש"בספר שמואל הריהו (=המשכן) תופס מקום מרכזי בתודעת העם". ומוכיח זאת מן המדרש באליהו רבה על תנועת העלייה למשכן שיצר אלקנה.

אנו אמנם מבינים את המדרש בצורה שונה, אך כל זה אינו עניין לכאן. במאמר במגדים א אמרנו והדגשנו שיש לראות את ספר שמואל כמתחיל בתקופה שאחרי אלקנה, בחורבן המשכן. שלושת הפרקים הראשונים הם פרקי פתיחה לחורבן המשכן ולעליית נוב וגבעון, ופרקי פתיחה אלו מתארים במקביל לכך את חורבן בית עלי ואת עליית שמואל.

בין אם יקבל הקורא את טענותיי ובין אם לאו, עיקר העניין אינו זו ממקומו. **לא ייתכן כלל** לראות קביעות שכינה בספר שמואל יותר מאשר בספר שופטים. בספר שופטים השכינה במשכן, ובספר שמואל היא נודדת ללא מקום קבע. תקופת כנוב וכגבעון מעידה על הסתר פנים **ועל אי קביעות השכינה בארץ** (עיין במגדים א, עמ' 43). ארון הברית ומקום המזבח מופיעים בספר שמואל אך ורק במידת הדין, בהרס ובחורבן (עיין היטב בשמו"א, ד', ט; ו', ט; שמו"ב, ו', ז). והמזבח שלא נבנה בעתו הוא הסיבה לשבעים אלף הרוגי המגפה בסוף הספר.

ג. אופייה של המנהיגות בספר שמואל

במאמרנו דנו בריכוז הסמכויות המאפיינ את "תקופת המד בר" שבספר שמואל, וטען עלינו הרב רוזן (מגדים ב, עמ' 85), שעלי הוא כוהן, אך "קשה עלי לראות את עלי כדמות מלכותית, שהרי כל אישיות אומרת פאסיביות, ישיבה מנגד ואי התערבות, ואילו מלכות מסמלת שליטה, סמכותיות ותקיפות". אני חולק על הדימוי שהמחבר צייר בו את עלי הכוהן (במדרש מופיע, שרצה להמית את שמואל שהורה הלכה בפניו; מן הפסוקים והתוכחה נגדו נראה שרק בבניו לא מחה; על עקרה מעוקה חננה ודומותיה מחה והקפיד! כל זה עניין למאמר בפני עצמו, ולא אאריך בו). מקרא מלא הוא: " והוא שפט את ישראל ארבעים שנה" (שמו"א, ד', יח). וישופט, בלשון הכתובים, כוונתו למנהיג (ועיין בפירוט בראיותינו, מגדים א, עמ' 46).

מגדים ג (סיוון תשמ"ז)

הוצאת תבונות

מכללת הרצוג

ומכאן למנהיגותו של שמואל. במאמרנו כתבנו, ששמואל, מלבד היותו מנהיג העם, איש התורה ונביא ה' (ודברים אלו ברורים בפסוקים ואין טעם להביאם שוב) שימש גם בכהונה, כראש רשות המקדש. על כך טען הרב רוזן (עמ' 86), שלא הוכחנו "קביעה מוזרה זו" כלשונו, פרט לפסוק "ישמואל משרת את פני ה' נער חגור אפוד בד" (שמו"א, ב', יח).

אציין רק שהרמב"ם (הלכות כלי המקדש, י', יג) ראה באפודו של שמואל בגד נביאים שהגיעו למעלת כוהן גדול. הזוהר הקדוש, שהבאנו במאמרנו (עמ' 46) אומר **במפורש, ששמואל שימש בכהונה**, ודומה לו האברבנטאל, שכתב על אפוד זה: "ישמואל שלא היה כוהן, בנערותו היה משרת את ה' ובשירותו ובמלבושיו היה כמו כוהן, עם היותו לוי בלבד".

העדפנו כאמור את דרכם של הזוהר מכאן ושל האברבנטאל מכאן מכוח סימוכין נוספים שנביא לתפקידו של שמואל במקדש, ונציין אותם בקצרה:

א. סמוך לאפוד מציין הכתוב ששמואל לבש אף מעיל (שמו"א, ב', יט; ועיין גם שם, כ"ח, יד; ולחלק מהמפרשים – שם, ט"ו, כז). המשותף למעיל ולאפוד: שניהם בגדי כוהן גדול.

ב. שמואל כשמשון, שניהם נזירים מן הבטן (עיין שמו"א, א', יא, והשווה לשופטים, פרק י"ג). יש מקום לסברה שהפסוקים נוטים לערוך השוואה ביניהם (ויעוין במאמרנו, עמ' 52, שמשמעותו של הנזיר היא ההגעה למדרגת הכוהן הגדול).

ג. איש האלוהים ניבא על שמואל: "יהקימתי לי כהן נאמן כאשר בלבבי ובנפשי יעשה... והיה כל הנותר בביתך... ואמר ספחני נא אל אחת הכהנות" (שמו"א, ב', לה"ל).

ד. חז"ל אמרו, ששקול שמואל כגד משה ואהרן, ולעני"ד, הכוונה, שהיה מנהיג וכוהן כאחד. ה. שמואל הקריב את עולת העם במצפה (שמו"א, ז'). ובמדרש שמואל: "אמר ר' אבא בר כהנא, שלוש עבירות נעשו בטלה של שמואל: הוא ועורו ומחוסר זמן ולי היה". לדעה זו הייתה הוראת שעה שיקריב שמואל את קרבן העם ככוהן.

הרב רוזן הקשה על כך (עמ' 87) ש"בעניין זה שמואל שווה לגדעון, ומהיכן לקח הכותב להבליט את כהונתו של שמואל בניגוד לשופטים קודמים?" וכן הקשה מאליהו בהר הכרמל. תשובתי: גם על אליהו דרשו חז"ל שהיה כוהן. מגדעון אין קושיה, כיוון שלא הקריב קרבן ציבור, וחז"ל הבדילו בין קרבן יחיד לקרבן ציבור בבמה.

מה שטען הרב רוזן ששמואל שימש כשוער (עמ' 86) אינו עניין לכאן כלל. שהרי אנו דיברנו במאמר על שמואל לאחר שחרב המשכן ולאחר שחרב בית עלי, שאז שימש בכהונה או מעין כהונה, ולא בתקופת היותו משרת תחת בית עלי.

עוד טען הרב רוזן (עמ' 86) על תפקידו זה של שמואל כראש רשות המקדש: "ויש בכך להבנתי היפוך מוחלט וחסא לדמותו הענוותנית של שמואל".

במאמרנו (עמ' 51) השונו את שמואל למשה. קודם שנבנה המשכן לשם ה' היה משה מרכז הסמכויות בעם. הוא המנהיג והנביא והוא גם הכוהן הגדול בשבעת ימי המילואים, כמבואר בפסוקים בויקרא ז' ובשמות כ"ט. רק משנבנה המשכן מחולקת הסמכות בין משה לאהרן. כמשה לפני הקמת המשכן כך שמואל לאחר חורבנו של המשכן ולפני הקמת המקדש. וכשם שמשה, למרות ריכוז הסמכויות בידו, היה "ענו מאד מכל האדם אשר על פני האדמה", כך אין מדמותו הענוותנית של שמואל קושיה על דברינו. וודאי שלא הצגנו את שמואל כחתרן המנסה להשתלט על העם וכחוטף מלוכה (מגדים ב, עמ' 87), וכפי שניסה הרב רוזן להבין בדברינו.

ד. מעמד הנבואה בספרי שופטים שמואל ומלכים

במאמרנו כתבנו, שהשופטים נבחרו ע"י ה' והיו מורמים מעם ולא נזקקו לנבואה כמלכי בית דוד שקיבלו את המלוכה בירושה. וירושת נצח נועדה מתחילתה אף לכישלונות, ולכן היו נביאים מתקנים

מגדים ג (סיוון תשמ"ז)

הוצאת תבונות

מכללת הרצוג

ומחזירים בתשובה מלווים את דרכם של מלכי בית דוד. הרב רוזן הקשה על כך (בעמ' 84) משאול ומדוד שלבשתם רוח נבואה. כל זה אינו מענייננו, שהרי דיברנו על מלכים שזכו למלכותם תבירושה ולא מכוח אישיותם, כלומר – על מלכי בית דוד מספר מלכים.

עוד תמה הרב רוזן על דברינו, שבתקופה של חורבן, טלטלות, סערות וחוסר ודאות דבר ה' המתערב ומנחה בכל עת חיוני ביותר. כך ביארנו את תפקידה הנרחב של הנבואה בספר שמואל דווקא בתקופת הביניים שבין חורבן המשכן לבניית המקדש. הרב רוזן הגדיר זאת כ"תיאוריה מוזרה במקצת לטעמי" (עמ' 79).

נושא זה הוא רחב מני ים ולא נאריך בו על הקורא במסגרת זו. אך כדי שלא להיות מן המתמיהים ארמוז על דרכנו בכך:

בשלוש תקופות במקדש ראשון מצאנו את סילוק השכינה: הראשונה – בתקופת בית אחאב (עיין פרשת אליהו בהר חורב במלכ"א, י"ט; סילוקו בעבר הירדן במלכ"ב, ב', ובנבואת 'רוח השקרי' של מיכיהו בן ימלה במלכ"א, כ"ב); השנייה – בימי עוזיהו ביהודה וסוף בית יהוא בישראל (עיין למשל נבואת סילוק השכינה במעשה מרכבה של ישעיהו, פרק ו'); והשלישית – עם החורבן. דווקא בתקופות פורענות וסילוק שכינה אלו היה תפקידם של הנביאים גדול ביותר. בסוף ימי בית אחאב – אליהו, אלישע ומיכיהו בן ימלה. בתקופת עוזיהו ובסוף בית יהוא – ישעיהו, הושע, עמוס ומיכה. בחורבן – ירמיהו ויחזקאל. עד כאן לנושא זה על רגל אחת, ואידך זיל וגמור.

נפטיר בהבהרת נקודה במאמרנו (שאינה נוגעת לדברי הרב רוזן) שלא הובנה כראוי. הסתייגותנו מדבריו של מ' גרסיאל (עמ' 33) הייתה עקרונית, ונוגעת לדעתנו בכבשונה של אמונה, ולא הסתייגות מקומית – תוכנית.

מגדים ג (סיוון תשמ"ז)